
Renaixença literària i decadència lingüística

Joan-Lluís Marfany

Barcelona Quaderns d'Història, 6 (2002)

Podríem començar considerant la situació de l'ús escrit del català a l'època del final de la Guerra del Francès tal com la descrivia Ballot: els catalans –s'entén que els catalans cultes, no sols aquells que havien d'escriure i podien fer-ho, naturalment, sinó aquells que podia preocupar la idea d'escriure correctament– encara es veien “*en la precisió de haber*” de fer-ho “*á vegadas en cathalá*”. I enumerava aquestes ocasions: “*Los senyors á sos majordoms, los amos á sos masovers, las senyoras á sa familia, las monjas á sos parents, los marits á sas mullers, y enfi tots los naturals se veuhen á vegadas en la necessitat de haver de escriurer alguna carta o bitllet en cathalá*”. Un estat de diglòssia avançadíssim, doncs. Si llegim això correctament, és a dir, sense anacronismes, comprovarem que l'ús escrit del català havia quedat reduït a un nombre limitat de situacions caracteritzades per la desigualtat social dels participants i el paternalisme de la relació: els senyors, és a dir, senyors de terres i vassalls, amb els seus majordoms, és a dir els seus administradors; les senyores, és a dir, les dones dels senyors, amb la seva família, no els nebots i els cosins, com ha entès algú que no hauria de cometre errors tan grollers, sinó els criats domèstics; les monges amb els seus parents; els marits –s'entén els que no són senyors– amb les seves mullers; i els amos amb els masovers. Més, segons com calgui interpretar la darrera part de la citació, potser alguns altres casos inclassificables, justament per la seva naturalesa estrictament esporàdica i marginal. I prou.

Val a dir que Ballot exagerava una mica i, sobretot, que la seva descripció, com a instantània que és amaga un fet molt important, que és que, en la mesura en què correspon a la realitat, aquesta situació era molt recent. Però, per la mateixa raó, també amaga que fins i tot aquests usos residuals del català escrit eren a punt de desaparèixer. Ballot escrivia justament en el moment en què començava a produir-se un canvi fonamental en aquest terreny: una brutal acceleració del procés d'extensió de la diglòssia que fins aleshores mateix havia avançat sense pausa, però a un ritme constant i més aviat lent. Si el castellà s'havia imposat definitivament com a llengua exclusiva de cultura ja a la segona meitat del XVII, si s'havia introduït decisivament a la pràctica epistolar de la noblesa provincial a partir de

l'inici del XVIII i a la dels sectors amb més pretensions culturals de l'estament immediatament inferior –burguesia ‘il·lustrada’, nivells alts del clero– cap a mitjan segle, el català es mantenia encara molt viu com a llengua escrita en molts altres terrenys en començar el vuit-cents. Encara eren prou nombrosos els comerciants i, encara més, els fabricants que hi portaven la comptabilitat –i, entre ells, de ben importants, com ara Joan Batista Sirés (1770-1808), Jacinto Martí (1793-1805), la fàbrica de sabó de Cortadellas i Satorras, Joan Rull, del qual es conserva un “llibre de vendes” del 1822, i Josep Castanyer, tota la documentació del qual és, des del primer moment, el 1772, fins que va deixar els negocis en mans dels fills, el 1828, en la llengua pròpia. I aquesta era encara, amb prou freqüència, vehicle de relació epistolar entre la burgesia.

Jo puc adduir-hi l'exemple de dues abundants correspondències, la del causídic vigatà Josep Pol, procurador dels Sentmenat-Riquer, conservada al fons dels marquesos de Castellsdosrius de l'Arxiu Nacional de Catalunya, i la del notari i propietari Albert Combelles, administrador dels importants interessos dels marquesos de Vilafranca a Catalunya, que forma part de l'arxiu de la família Torelló, cedit no fa gaire per aquesta família a l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives de la Universitat Pompeu Fabra. La primera cobreix de l'any 1795 al 1835, aproximadament, i consta d'un copiador, incomplet, del 1811 i d'algunes cartes de Pol a una dotzena de destinataris diferents i, sobretot, de més de 2.000 peces rebudes de 425 remitents. Amb algunes excepcions, el contingut d'aquests documents epistolars permet de fer-se una idea força exacta, si no de l'ocupació dels corresponents, sí de la seva condició social: hi ha molts notaris i advocats, administradors de patrimonis, rectors, molts propietaris i pagesos grassos, força masovers, alguns metges i apotecaris, algun mestre d'escola, uns quants menestrals, un parell de monges, un patró de barca. L'únic una mica conegut és l'afrancesat Tomàs Puig (que escriu sempre en castellà), però els vigatans inclouen diversos notables que van ser regidors locals o membres d'alguna o altra junta corregimental durant l'agitat període de la guerra (Jacinto Bru de Sala, Lluçia Folchs, Ramon Coll i Pradell, Miquel de Fontcuberta, Josep Serratos i un burgès incipient, en via de fer un paper de pes en la industrialització de la comarca, com ara Josep Moret, de Roda). Estic segur que una recerca sistemàtica donaria resultats semblants per a altres regions: sense fer cap esforç especial jo he identificat, per exemple, per a la urgellenca, el noble Don Anton Albareda, senyor de la Quadra de Castellblanch, informador de Zamora, i membres de famílies destacades de propietaris i arrendadors de drets senyorials com els Balcells i els Rúbies de Balaguer, els Queraltó de Lleida, i els Queralt de Palau d'Anglesola. Els Pol mateixos estaven emparentats amb advocats de Vic, amb el canonge Ponsich, amb els apotecaris Bolòs i l'argenter Fillol d'Olot i amb els Combelles, propietaris importants de Sanaüja. L'àrea geogràfica coberta és molt ampla –pràcticament tot Catalunya, però amb una especial concentració a l'Empordà, la conca baixa del Segre, i la Plana de Vic. La correspondència de Combelles (que incorpora la molt menys abundant del seu cunyat Isidro Torelló, d'Igualada), més voluminosa encara, és més limitada en nombre de corresponents (258 individus que presenten un perfil sociològic molt semblant al dels de Pol) i més circumscrita geogràficament –sense deixar per això de cobrir una àrea prou considerable–, però més igualment repartida al llarg de tot el mateix període. Doncs bé, dels 402 corresponents de Pol que queden un cop eliminats els no catalans segurs i probables,

329 (82%) fan servir únicament el català, mentre que només 61 (15%) escriuen exclusivament en castellà i 12 (3%) usen l'una o l'altra llengua en dates diferents. Aquesta aproximació tan grollera exagera sens dubte la presència del català, ja que no distingeix entre els remitents d'una sola carta i els corresponents assidus. A més a més, els 12 casos de 'bilingüisme' representen de fet transicions amb tota probabilitat irreversibles del català al castellà. Si considerem només els corresponents de més alta categoria social (advocats, propietaris grossos, canonges, i personatges que es fan dir *don* o anteposen un *de* al cognom), el castellà passa al davant, però només tot just: d'un total de 72 corresponents, 32 (44,4%) escriuen únicament en català, 33 (45,8%) en castellà, i 7 (9,8%) passen d'una llengua a l'altra. En el cas de Combelles, la comunicació amb els 258 corresponents es fa en català en 112 casos (43,5%), en castellà en 117 (45,5%), i en l'una i l'altra llengua en 29 (11%). La diglòssia, com podem veure, era encara lluny d'haver-se imposat del tot a començament de segle XIX.

La comparació entre aquests dos epistolaris il·lustra, però, la sotragada acceleradora del procés diglòssic a la qual he al·ludit abans. Dels 32 corresponents dels sectors socials més enlairats que s'adrecen a Pol exclusivament en català, 31 ho fan enterament abans del 1808 i només un amb posterioritat a aquesta data. És cert que del total de 402 correspondències per ell mantingudes, només 5 traspassen aquesta línia temporal i només 49 són iniciades més tard. Justament, però: en passar, entre els epistolaris de Pol i Combelles, els percentatges de correspondències iniciades abans i després del 1808, del 86,5% al 25,5% i del 13,5% al 74,5% respectivament, el de les mantingudes exclusivament en català cau, com ja hem vist, del 82% al 43,5%. L'anàlisi qualitativa de l'epistolari Combelles confirma aquest quadre. La primera cosa que ens revela és un fonamental tall generacional, en aquest terreny: el pare, els oncles i els sogres de Combelles li escriuen sempre en català, però amb els sis nebots –els fills i els gendres de la seva germana Teresa, casada amb Isidro Torelló– la comunicació és pràcticament tota en català. Només Ramon Rovira, encara tan sols promès de la filla gran de Torelló, Maria, li escriu les dues primeres cartes, el 1803 i el 1804, en català; però totes les posteriors, que són moltes i arriben fins al 1826, incloent-n'hi 5 del mateix 1804, són en castellà. En castellà és també tota la correspondència entre Josep i Ignasi (o, més ben dit, Pepe i Ignacio) Torelló, d'una banda, i el pare i l'oncle, de l'altra. Josep Bausili, cunyat d'Isidro Torelló, escriu amb relativa freqüència a Combelles, entre el 1803 i el 1821, en català; el seu fill, també Josep de nom, ho fa entre el 1814 i el 1827 en castellà. El mateix passa amb Anton Cabrer, predecessor de Combelles en el càrrec d'administrador principal del Palau de Requesens, i el seu fill "*Josef*" Maria; i amb els col·lectors de la baronia, també pare i fill, Jeroni i Fèlix Archs, de Martorell.

Això és, al capdavant, normal. La diglòssia sempre havia avançat així –quan no ho feia per l'altre mecanisme fonamental, el pas d'una categoria social a una altra de superior–: Josep Finestres, per exemple, s'havia escrit sempre en català amb el seu amic Ignasi Dou, però en castellà amb els fills d'aquest, Ignasi i Ramon. L'estudi del comportament *intrageneracional* a l'epistolari Combelles revela, en canvi, un element nou en el procés. Si l'oncle Joan Agell, per exemple, escriu sempre (entre el 1804 i el 1809) en català, en canvi el seu fill, el cosí Josep Agell, ho fa en castellà entre el 1800 i el 1803 (però Combelles es troba a Madrid), passa al català el 1806, però torna al castellà el 1807. La mateixa vacil·lació és observable

en el cas de l'igualadí Josep Anton Rovira, consogre d'Isidro Torelló, que, entre el 1803 i el 1820, escriu de vegades en una llengua i d'altres en l'altra (bé que amb un claríssim predomini del castellà), i del Dr. Joan Cardona, amic i notable de Sanaüja, entre el 1803 i el 1815. Aquestes oscil·lacions s'expliquen clarament com a processos de transició cap a la diglòssia, a través dels quals el castellà tendeix a imposar-se definitivament, però no sense haver de superar la resistència psicològica de l'hàbit establert. Individus de la mateixa generació, acostumats a escriure's en la llengua pròpia, trenquen, justament, aquest hàbit sense la intervenció de cap canvi d'estatus social, és a dir, per una decisió que només pot haver estat motivada per la ideologia. El cas més vistent, per més extrem i més sobtat, és el de l'abundantíssim intercanvi epistolar d'Albert Combelles amb el seu germà Ignasi, d'una banda, i amb el seu cunyat Isidro, de l'altra (i el més esporàdic entre aquests dos). Entre el 1803 i el 1834, aquests homes es van escriure gairebé diàriament. Fins ben entrat el 1809 ho van fer, sense excepció, en català; però, de cop i volta i sense cap explicació, tant Ignasi com Isidro van passar al castellà, el primer el 30 d'octubre, el segon el 8 de novembre. Ignasi Combelles mai més no va enviar ni una ratlla en català al seu germà; Isidro Torelló ho va fer només en tres ocasions entre dues mil o més. És evident que un d'aquests homes –probablement Albert Combelles, les cartes del qual no s'han conservat– va decidir que *calia* escriure en castellà, ni que es tractés de correspondència familiar, i que els altres dos hi van estar plenament d'acord.

Era una decisió que molts altres homes de la mateixa classe social prenien coetàniament o anirien prenent al llarg de les dues dècades següents. De l'epistolari dels Moragas de Valls, si hem de creure el seu biògraf, la llengua pròpia desapareix ràpidament a partir del 1820. Als Riquer, encara els escriu en català, als anys trenta, algun vell corresponsal, i l'hereuet mateix, l'adolescent Martí, criat a la bona de Déu en una de les possessions segarrenques de la família, és en català que s'adreça per escrit al pare i a la madrastra, Pastora Valls. Però la correspondència reproduïda, abundantment, pel seu descendent passa a ser en castellà amb alguna escadussera excepció a la segona meitat de la dècada i sense cap a partir del 1840, data en la qual s'incorporen del tot a la diglòssia els dos darrers reressagats, l'esmentada Pastora i el seu germà. L'hereu ja ho havia fet el 1838. D'acord amb les profuses citacions que en fa Pere Anguera a la seva edició de la crònica d'Antoni Pons, les cartes en català de l'epistolari de Manuel Lasala i Anton Satorras, els dos principals socis de la Companyia d'Aragó, es reduïen, després del 1834, a les intercanviades per aquests personatges mateixos entre ells i amb el seu vell col·laborador Josep Cirera, que escrivia en castellà a la dona de Satorras. Quant a Albert Combelles, a mitjans vint ja només rebia alguna carta en català de cinc persones diferents, com a mitjana anual, mentre que en castellà en rebia de setze. Més important, desapareixien pràcticament de la seva correspondència, ja des del 1814, els casos d'oscil·lació (només dos) i l'espectre social dels qui escrivia en català s'estrenyia brutalment: els parents sobrevivents de la generació anterior, les parentes (però no les altres dones), els capellans domèstics del Palau Requesens (però no els altres religiosos), alguns pagesos (però no pas tots), i els criats. A la pràctica comercial, tant a la correspondència com a la comptabilitat, el canvi es produeix força abans: de les 30 comptabilitats del fons de fallides de l'Arxiu Històric de la Ciutat iniciades entre el 1800 i el 1830, 24 són en castellà i només 5 en català (una, del 1802-03, barreja les dues llengües). De posterior a

aquesta darrera data, no n'hi ha cap en català. En aquestes alçades la burgesia catalana ja s'havia autoconvençut completament que escriure, el que fos, era una cosa que només es podia fer en castellà. Tota manifestació escrita en català d'aquestes dates o posterior, fins a la darrereria dels anys seixanta, ha de ser vista com un residu excepcional en via d'extinció. Res no ho il·lustra amb tanta força com el cas d'Isidro Torelló i Josep Calderó, que, havent-se escrit en català durant molts anys, passen el 1841 a fer-ho en castellà. Torelló tenia aleshores més de setanta anys, Calderó era un vell conegut, la correspondència entre ells, com dic, antiga: era l'hàbit d'una vida que trencaven. I per què? El Torelló que havia canviat de llengua en la correspondència amb el cunyat, el que de bon principi no n'havia usat d'altra que el castellà per escriure al fill, obeïa a poderoses raons ideològiques que s'adeïen amb la seva posició social, amb la història que en aquells moments contribuïa a fer, amb el futur que projectava per als seus descendents. El que, 32 anys després, renunciava a la darrera excepció que encara mantenia al comportament diglòssic, es doblegava davant les exigències d'un principi ideològic fet convenció social totalment interioritzada.

La correlació entre aquesta definitiva expansió de la diglòssia i l'emergència del projecte liberal de la burgesia catalana, amb la seva inseparable voluntat de construcció de la nació espanyola, és evidentíssima i dubtar de la naturalesa causal de la relació em sembla absurdament hipercrític. Ja Ballot havia dit que la llengua *"de tota la nació és la castellana, la qual habem de parlar tots los que nos precíem de verdaders espanyols"*. *"Verdaders espanyols"* és molt més que no una simple i anodinament òbvia expressió de patriotisme; és una de les fórmules principals de la ideologia dels liberals catalans i com a tal revela fins a quin punt el nacionalisme espanyol és un component essencial d'aquesta ideologia. Neix, i la trobem usada amb profusió, durant els anys crítics de la Guerra del Francès, tan autèntica guerra d'independència espanyola a Catalunya com allà on sigui. Retorna amb la mateixa insistència durant el Trienni i la tornarem a trobar encara en els moments definitius de la revolució burgesa, els anys trenta, esdevinguda ja concepte bàsic del vocabulari polític de tot liberal als nivells més populars, com es pot veure pel dietari anònim que va publicar ja fa anys Ollé i Romeu. La contradicció que tantes vegades s'ha volgut veure entre aquest nacionalisme espanyol i les manifestacions de catalanisme que tant abunden també en aquestes mateixes èpoques –i que ara darrerament hi ha qui vol atribuir a una fantasmagòrica tradició d'austriacisme subterrani–, és inexistent, com ho indica ja a primer cop d'ull el fet que l'un i les altres coincideixin exactament en les mateixes persones. Els catalans, justament perquè són catalans, són precisament els *"verdaders espanyols"* –els més *"verdaders"* de tots. Els *"verdaders espanyols"* són aquells que saben –encara que no ho puguin expressar si no és amb aquesta fórmula– i que practiquen allò que Renan explicarà molts anys després: que les nacions es fan per l'esforç voluntari i constant dels seus constituents. I els catalans –s'entén els burgesos liberals catalans– ho saben millor que ningú, això, perquè per a ells l'esforç és més esforç. De Castella o Andalusia estant és fàcil de creure que Espanya senzillament és; a Catalunya se sap que cal fer-la. I fer-la, a Catalunya, comporta sacrificis, començant pel de la llengua pròpia, si més no com a vehicle d'expressió escrita. Ja el 1811, abans que no ho fes Ballot, Antoni Puigblanch, que participava a Cadis en l'elaboració del codi polític fundador de la nació espanyola, havia dit que Catalunya havia d'abandonar *"el idioma provincial, si ha de estrecharse"*

más y más bajo las nuevas instituciones con el resto de la nación". En ple Trienni Constitucional, el capellà Manuel Casamada basava la publicitat de l'escola que regentava en l'excel·lència del seu ensenyament del castellà. La importància que el domini d'aquest tenia per a tot liberal, no calia ponderar-la: "*Basta decir que es la lengua de la nación*". Si les declaracions com aquestes no eren més freqüents és sens dubte perquè no calia: tothom ho sabia i ho acceptava. Quina altra explicació podria tenir el sobtat canvi de llengua en la correspondència entre Torelló i els Combelles –Combelles, secretari de la Junta Corregimental de Martorell; Torelló, diputat provincial electe a les Corts del 1813, personatge destacat del liberalisme igualadí? Quina altra explicació podria tenir la massiva i definitiva defecció lingüística de la burgesia catalana en aquestes dates?

De la defecció i de la seva imposició –en la mateixa forma de la diglòssia absoluta– a tota la societat catalana, cal afegir. Perquè el canvi que es produeix en aquest terreny no és solament quantitatiu –l'extensió abassegadora de la diglòssia–, sinó també qualitatiu. La citació de Ballot, amb la qual he començat, revela un aspecte fonamental de la diglòssia sota l'Antic Règim: el seu caràcter diferencial de classe. En llegar, el 1792, els seus béns per a la fundació a la seva ciutat d'una escola de primeres lletres, el capellà vigatà Antoni Bosch estipulava que l'ensenyament s'hi fes en català i que només s'hi ensenyés de "*confegir be, llegir y escriurer lo Castella*", més endavant, a aquells nens que haguessin de passar a estudiar la gramàtica (l'latina, naturalment), perquè –explicava– "*no sera poch per un pobre menestral lo eixir sos fills del Estudi instruhits de llegir y escriurer en Cathala, y principalment en la Doctrina Christiana*". El bon capellà afegia que no pensava pas que això anés "*contra los pios intents de nostre Monarca (que Deu guarde) en lo Decret de la enseñansa en Castellà*", és a dir, la notòria Reial cèdula del 1768 que tothom s'entesta a presentar, anacrònicament, com a l'instrument decisiu d'una "castellanització" imposada des de fora. I no s'equivocava pas: en sentenciar, uns anys més tard, el plet entre els mestres laics i les escoles religioses creades per iniciativa del bisbe Climent, el Consejo de Castilla mateix reiterava que calia ensenyar a llegir i escriure en llengua castellana "*sin dejar la catalana*". El sentit precís d'això, l'aclareix la reserva que, dintre del seu elogi general de Climent pel zel a promoure l'aprenentatge del castellà, oposava Mayans i Siscar a l'excessiu entusiasme del bisbe: "*siempre es necesaria la conservación de la catalana para la inteligencia de las leyes [...] y para entender mejor la Doctrina Christiana*". Les "*persones cultes*", com deia el 1767 el rector de Sallent al seu fillol, el futur bisbe Fèlix Amat, comminant-lo en aquest sentit, havien d'escriure en castellà, fins i tot la correspondència familiar. Els altres, no és que no els calgués fer-ho: és que, del castellà, no n'havien de fer res. Per això, les mateixes autoritats que imposaven el castellà a l'ensenyament, a la comptabilitat, i a tot allò que fos oficial, no tenien cap inconvenient, ben al contrari, de publicar bans i crides en català; per això, els bisbes, encara que fossin forasters, hi feien els edictes de Quaresma i els decrets de visita i fins i tot, quan els interessava que els seus mots mateixos arribessin als més humils dels fidels directament, i no traduïts pels rectors, les pastorals (Costa i Borràs encara en va fer una el 1855, en plena vaga general barcelonina!), i insistien que s'hi prediqués la doctrina. Tantes coses del primer terç del XIX s'interpreten absurdament com a signes precursors d'una imaginària renaixença lingüística que no són sinó els ròssecs de la vella actitud classista! Els catecismes polítics, per exemple, o les obres

de Robreño, tan celebrades a la premsa exaltada... en castellà naturalment, que era com s'hi ponderava la urgència de sortir als pobles a explicar en català la Constitució. Tothom esmenta la literatura missionera del pare Claret com a una valuosa temptativa d'acostar el suposat moviment de renaixença a les classes populars. Però la literatura missionera, exactament com la que escrivia Claret –i n'hi ha a cabassos–, sempre s'havia fet en català: el que és històricament significatiu és que amb ell es va començar a fer en castellà!

També en Robreño el que és significatiu, des del punt de vista de la història de la llengua, és que les arengues finals, que eren el que convertia les representacions en actes de litúrgia política, són en castellà. Perquè amb el nou segle i l'arrencada de la revolució burgesa el caràcter classista de la diglòssia passa de ser una necessitat social a ser una realitat inevitable, però lamentable i residual: *encara* hi ha qui només sap llegir en català, *encara* hi ha qui no entén el castellà. Però aquesta situació està destinada a desaparèixer, juntament amb altres indesitjables supervivències de l'Antic Règim. En la nova societat de ciutadans, tothom ha de posseir la llengua nacional. La mateixa Constitució de 1812, de fet, preveia que, un cop liquidades aquestes rèmores residuals, amb l'accés a la majoria d'edat de la primera generació nascuda ja a l'era de la llibertat, els drets de ciutadania serien inseparables de la condició de lletrat –i si el text sagrat no precisava en quina llengua caldria saber llegir i escriure és perquè no calia: en la llengua de “*la Nación*”, naturalment. Els repetits revessos que tots coneixem van entrebancar la realització d'aquest fet, com de tots els altres aspectes del projecte liberal; però, acabada la Guerra Carlina, els joves burgesos liberals catalans van poder finalment dedicar-s'hi amb entusiasme. I ara –però només ara– sí que l'escola va esdevenir l'instrument fonamental d'imposició de la diglòssia a tota la societat catalana en nom de la construcció de la nació espanyola. En mots d'un dels que més energies hi van consagrar, el jove Laureano Figuerola, graduat en les primeres llesques de l'Escola Normal, tot just creada a Madrid, fundador i primer director de la barcelonina, autor d'un fonamental *Manual completo de enseñanza simultánea mutua* (1841) i, en col·laboració amb Joan Illas i Vidal –portaveu conspicu de la burgesia industrial catalana durant els quaranta i cinquanta–, d'uns *Elementos de gramática castellana* (1842) per a “*uso de las escuelas de instrucción primaria*”, l'objectiu primordial del programa educatiu liberal era “*que dando a la instrucción primaria una dirección uniforme y vigorosa, nacionalicen, por decirlo así, ese conjunto de pueblos a que se llama España*”. Conscients de la dificultat afegida amb què aquest objectiu topava a Catalunya, on la llengua nacional era una llengua estrangera, els pedagogs liberals catalans van intentar, començant ja el 1836 amb Odon Fonoll –un altre dels primers graduats de la Normal madrilena, fundador de la de Lleida, i director més tard de la de Barcelona–, de convèncer les autoritats espanyoles de la necessitat d'adoptar mètodes especials per ensenyar-hi el castellà: bàsicament, de fer-ho en català. Els nostres historiadors de l'educació s'entesten a veure-hi, amb el més groller dels anacronismes, un exemple peoner de reivindicació de l'“escola catalana” –una mena de Marta Mata del segle XIX. Tant els seus textos mateixos com tota la seva activitat professional indiquen inequívocament, ben al contrari, que el que preocupava Fonoll –com més endavant, Mariano Brosa i Arnó, Salvador Genís, i d'altres– era que els nens catalans, *tots* els nens catalans, aprenguessin de debò el castellà.

I l'evidència mostra que, a partir de 1840, aproximadament, l'ús escrit del català és estrictament residual, és a dir, que és producte únicament de la supervivència de persones d'una certa edat que encara hi han après a escriure i no saben fer-ho en cap altra llengua i de les dificultats que troben a expressar-se en castellà les noves generacions que ja han après a fer-ho només en aquesta llengua. Això es pot comprovar molt bé a través de les factures i rebuts de botiguers i artesans que s'han conservat en abundància en molts arxius patrimonials. Jo he treballat amb la documentació d'aquesta mena continguda al fons Sentmenat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i al fons Carles de l'Arxiu Diocesà de Girona, i també amb un lligall de material semblant que ha anat a parar al fons de correspondència de l'Arxiu Municipal de Vilafranca del Penedès (incorporat ara a l'Arxiu Comarcal) –documentació, doncs, relativa a tres ciutats de dimensió i importància diverses, a la qual cosa cal afegir que el fons Sentmenat en conté també de procedent de Sabadell i de Sarrià. El panorama que dibuixa aquesta documentació és claríssim. El català no en desapareix definitivament fins als anys noranta, però aleshores ja fa temps que la seva presència és mínima. El canvi fonamental es produeix els setanta, quan accedeix a la gerència del negoci la nova generació educada ja en plena diglòssia. La tipologia del canvi també és significativa. Tenim, d'una banda, els que escriuen en bon català i bona lletra, que és gairebé sempre antiga (per la lletra només és impossible de dir si el document pertany al XIX o al XVIII) i, de l'altra, els que ho fan en bon castellà i bona lletra també, però aquesta és la bastardeta punxeguda típica del vuit-cents. El nombre dels primers disminueix molt sensiblement i ràpidament, però no desapareix mai fins a la fi –de fet, els darrers supervivents són pràcticament tots d'aquesta mena–; el dels segons augmenta ràpidament i, a partir dels seixanta, abassegadorament. Entremig, però, hi ha un cert nombre de casos tant de català com de castellà infecte i de mà molt precària: els primers desapareixen de seguida, els segons es mantenen, amb tendència a la disminució. Es mantenen, en canvi, tant amb lletra bona com dolenta –aquests amb tendència a créixer relativament–, abans no desapareixen del tot, els anys vuitanta, els casos que semblen a primer cop d'ull una barreja de llengües. El que són en realitat ho revela molt bé aquest exemple tret de l'arxiu Carles:

“Estado y quantas de los Jornales que se hanetcho en la casa del S^r Joaquim Carlas dela Ciudad de Gerona de una Casa que Tiene cituada el termino dela Villa de Navata Comensando a Contar lo dia Cuatro Setiembre de laño 1862

<i>1^a Semana 1 á seis R^s</i>	<i>6 R^s</i>
<i>2^a Semana 4 á seis R^s</i>	<i>24 R^s</i>
<i>y dapranen 4 á sinco R^s</i>	<i>20 R^s</i>
<i>4^a Semana 4 á seis R^s</i>	<i>24 R^s</i>
<i>y dapranen 5 á sinco R^s</i>	<i>25 R^s</i>
<i>Claus sis Cens</i>	<i>27 R^s</i>
<i>GolFus Francisas y un pañ una Clau</i>	<i>24 R^s</i>
<i>Tres dutzenas de Llata a Tretsa Rals la dotsena</i>	<i>39 R^s</i>
<i>duas Canas y mija de Fusta</i>	<i>72 Rs</i>
<i>Suma Total son 261 R^l</i>	<i>261 R</i>

R Rebut de Pera durant a Agustí Vilanova Fuste”.

Qui va escriure aquesta factura era conscient que aquestes coses calia fer-les en castellà i, mentre els recursos adquirits en aquest sentit, probablement a l'escola, li ho van permetre, ho va fer així. Aquests recursos, però, no cobrien el mot *aprendiz* ni, sobretot, el vocabulari de l'ofici i per això va haver de passar al català –un català, però, que ja només podia escriure aplicant a la seva fonètica els rudiments d'una ortografia apresada en castellà. És el que passa força sovint amb els artesans. Els botiguers, en canvi, no tenen aquest problema: el lèxic dels seus productes els sol venir imposat pels proveïdors, ja plenament estandarditzat i, doncs, en castellà. Aquest, val a dir-ho, és un cas molt nítid. D'altres són menys clars, però el sentit n'és el mateix. En quina llengua va escriure això –amb bona lletra moderna, significativament–, el 1864, el fadrí fuster sabadellenc *Silbestra Comas*: “*Por charecglar li una pul Trona y dam me por una cadira de brasus. Rebut por mi Sor padra*”? El que no ofereix cap dubte, en tot cas, és en quina llengua ho havia *volgut* escriure.

La interpretació de tot això no és, doncs, gens problemàtica. La incorporació a la diglòssia no era qüestió de voler, sinó de poder. Com he dit abans, a partir dels anys de la revolució burgesa, si sovint la realitat de la diglòssia no passava encara de ser un desideràtum, la seva necessitat era ja una idea plenament interioritzada per tots els catalans sense distinció de classe. Fins a l'època del Trienni, els membres de les classes subalternes, dels menestrals cap avall, els qui tot just sabien escriure i els qui s'havien de fer escriure les cartes per algú altre, ho feien sempre en català. A partir d'aleshores ja trobem, en proporció constantment creixent, qui intenta de fer-ho o de fer-s'ho fer en castellà. La correspondència d'Albert Combelles n'inclou alguns exemples interessants. El 1816, un fillol, fill d'un criat, li escriu una carta en què li demana de treure'l d'una situació compromesa i ho fa en un català gairebé incompreensible. El 1825 és la viuda d'un veí, l'apotecari del Regomir, qui sol·licita la seva caritat, per mitjà d'un escrivent no gaire més pràctic que l'anterior, però que s'esforça a expressar-se en castellà. El 1833, el fill d'un altre vell subordinat, un tal “*fran^{co} Miserachs fill de anton Miseráchs alias patora*”, invocant les obligacions del patrocini, s'acull a la seva protecció en aquests termes: “*la urgente nesecidad de mis dolencias por orden facul tatiba seme per bien de bo pasar atomar baños minerales aya si meallo sin medio, para la fecto por cuyo fin meacojo su alta protexsion para que penetrado de ber dad manifestado mefaboresera con unso coro para poder mimarcha de lo que que dare eternamente reconocido dios guarda a Vm años*”. El que continua sent qüestió de classe és el domini de la “llengua nacional”, però ja no la diglòssia. Per a tots els catalans, escriure vol dir escriure en castellà.

Val a dir que el classisme d'Antic Règim no desapareix del tot, ni immediatament. Les excepcions enumerades per Ballot perduren encara una mica, però sempre com a residus mantinguts per una voluntat unilateral –la del superior social, naturalment. És el cas, prou curiós, però al capdavant lògic, dels majordoms, és a dir, els administradors de grans patrimonis, com jo he pogut comprovar amb la documentació de les diverses branques dels Sentmenat-Castelldosrius, dels Sentmenat-Ciutadilla, i dels Carles de Girona. Curiosos, perquè aquests homes, en general cultes, sovint amb carrera, no sols no tenen cap dificultat a expressar-se en el més correcte dels castellans, sinó que ho fan molt millor que no els seus amos; però lògic, atesa la peculiar relació, desigual i alhora íntima, entre els uns i els altres. El propietari Puig del Poal, per exemple, s'escriu en català amb els

marquesos d'Alfarràs i de Llupià, els interessos dels quals representa, però en castellà amb tots els seus corresponsals burgesos. El fet és, doncs, que Raimunda de Riquer manté encara en català, fins al 1831, tots els seus tractes escrits amb el notari Francisco Pagès i el seu successor Pau Marcé, que administren a Peralada el seu patrimoni empordanès, i que el segon continua presentant els seus comptes en català a l'hereu, Pere Carlos de Sentmenat, fins al 1836. A l'altra branca, el titular del marquesat de Sentmenat fins al 1845 s'entén sempre en català amb el seu apoderat general, Pau Janer, i amb tota una rastellera de procuradors, a Girona, Isona, Tremp, Berga, Terrassa, Castellar, Ciutadilla, l'Escala, Vic. El seu successor encara manté el mateix costum amb el vell Janer, fins a la mort d'aquest, el 1858, i, d'una manera molt més irregular, amb algun dels, també vells, procuradors locals, com ara Climent Banús, de Vic, fins als anys seixanta. Però és una pràctica residual, que sol acabar-se sempre que es produeix un relleu generacional, per una banda o l'altra, però sobretot per la dels subordinats. El vell Janer continua usant el català, després del 1845, amb el nou marquès, però no pas amb la marquesa, ni amb l'hereu. I quan ell mateix és substituït per un *Pedro Janer* el català desapareix definitivament de tota correspondència. El mateix passa quan Climent Banús, a Vic, cedeix el lloc a *Antonio Banús*, el 1864. I aquestes són les excepcions tardanes: arreu el canvi, de personal i de llengua, s'havia produït abans –a Girona, el 1837, la primera carta, en català, del marquès a *Pablo Prats*, successor de Narcís, va ser també la darrera en aquesta llengua. A Peralada, Pau Marcé, en succeir Francisco Pagès, va continuar usant el català perquè, de fet, ja feia temps que era ell qui escrivia les cartes que signava el seu principal; però, quan, el 1835, va començar a tractar amb Pere Carlos de Sentmenat, en comptes de fer-ho amb la seva mare, va passar a escriure en castellà, encara que la comptabilitat la portés encara en català durant uns anys més. La seva viuda i successora, que seria l'administradora des del 1839 fins al 1875, ja no escriuria mai ni una ratlla en català.

Una cosa semblant passa amb les dones: la diglòssia d'Antic Règim –ningú no se'n sorprendrà– era sexista a més de classista. Res no ho il·lustra tan bé com tots aquests casos, citats per Brunot per a la França del XVIII, de viatgers que troben delícies en llavis femenins el mateix patuès que tan horrible els sona quan el parlen els homes. També a Barcelona, el 1800, Alexander von Humboldt trobava el català aspre i desagradable, excepte en boca de dones. Sense que vulgui dubtar del poder transformador de la veu femenina, em sembla que allò que feia la diferència era la comprovació que les dones eren fermament al lloc inferior que els corresponia. A Catalunya, on tothom parlava normalment en català, era a l'hora d'escriure que s'establien les diferències. Albert Combelles, per exemple, escrivia a la seva neboda Maria Torelló en català, però les postdates que hi afegia per al marit, les hi afegia en castellà. Quan Isidro Torelló transmetia al seu cunyat algun encàrrec de la respectiva dona i germana, solia reproduir exactament les paraules d'aquesta, en català: si les hagués escrit ella, ho hauria fet així. I les dones mateixes sabien molt bé quin paper els tocava de fer. La cosina Francisca Agell, amb qui Combelles va flirtejar una temporada, li enviava cartes d'amor en les quals, amb adient vergonya, li demanava que no es mofés “*de la lletra y mals mots que i fets*” i explicava que escrivia en català perquè es considerava “*molt ignorant del idioma español*”. Pastora Valls, la segona muller de Pancho de Riquer, escrivia en català al marit i al fillastre Martí fins al 1840, i Martí feia el mateix

amb ella quan ja no ho feia amb ningú més. Teodor de Mas, el marit de la futura santa Joaquina de Vedruna, escrivia a la dona en castellà, però ella mateixa usava sempre el català amb els fills i els parents durant tots els anys vint i trenta. Però això no podia durar gaire, perquè entrava en contradicció amb el paper de representació social que corresponia a aquestes dones com a esposes i filles dels membres de la nova classe rectora. Pastora de Riquer va passar al castellà el 1840, com ja sabem. La correspondència conservada de Joaquina de Vedruna s'interromp el 1838; quan reprèn, el 1850, ja és tota en castellà i fins i tot quan, vora de la mort, Joaquina regala a una de les filles monges un llibre de mística molt estimat, és en castellà que hi posa la dedicatòria. Tota la comunicació epistolar de Martí de Riquer amb les seves successives promeses, els anys trenta i quaranta –i amb la mare i la germana de la primera, Elvira de Maranges–, és en castellà. Com Francisca Agell havia fet amb Albert Combelles, Elvira s'excusava coquetament de *“las faltas y la mala letra”*, però ja veiem en quina llengua ho feia. També la burgesa amb la qual Martí va casar-se finalment, el 1853, es justificava falsament dient que *“no estoy acostumbrada a escribir en español”* –però era perquè s'havia educat en un pensionat francès.

Només quedaven els masovers. I, en efecte, a la publicitat d'una altra gramàtica catalana, la de Pau Estorch i Siqués, a mitjan segle, la llista ballotiana de situacions en les quals encara podia ser necessari d'escriure en català havia quedat reduïda a aquesta única eventualitat: *“en los arrendamientos o [...] comunicaciones con los colonos”*. Al final dels quaranta i a l'inici dels cinquanta, Isidro Torrelló encara hi redactava, com a tutor del seu nét, pactes de masoveria amb diversos pagesos de Sanauja, i el nét mateix continuaria fent-ho durant els seixanta. Les úniques cartes en català escrites, també durant els quaranta i cinquanta, per Carlos de Sentmenat són a masovers. Els altres Sentmenat també s'escrivien en català, els cinquanta i els seixanta, amb els seus masovers de Masricard o de Sant Andreu de la Barca, per exemple. No és pas, naturalment, que els masovers –i els pagesos en general– rebutgessin la diglòssia. En realitat, tot sovint, eren analfabets. I els qui els escrivien les cartes, sovint el rector del poble, compartien l'actitud paternalista dels amos. Els que sabien una mica de lletra, s'expressaven com podien, molt penosament, en l'única llengua que coneixien. Però es tractava, un cop més, d'una mera qüestió de possibilitats. La concessió que els amos, i els burgesos en general, feien a la seva ignorància era tolerada en la mesura que era inevitable, però caldria ser idiota per pensar que era agraïda. I de seguida que podien, la rebutjaven. És freqüent de trobar, en els seus missatges escrits, la barreja de llengua que revela l'esforç conscient per escriure tal com cal, és a dir en castellà, encara que un no se'n surti. El que passa és que això es prolonga molt més tardanament que per als altres sectors socials. Miquel Solà de Fontanet, prop de Torà, començava, per exemple, així el seu llibre de família: *“Este libro de Miguel Solá de Fontanet lo so fet lo dia 8 de Enero de año 1876. El principio de este ayño se espresa que será muy frio, que este dia se ase una nebada mui ferma quese posa mas de uno palm de neou y jo Miquel Solá portava unos esclops per caza mol grosos que bay cayer muchas beces con a sobra a la neou, y casabam ab lo Andres Bilaseca y baramos agafar dies y ocho conegos y dos pardices”*.

És en el mateix castellà infecte que Francisco Baulida, de Santa Pellaia, vora Cruïlles, va redactar els anys setanta les notes d'història familiar que va incloure

en el seu llibre de raó i que Narcís Ciurana, fill d'un masover de la Selva i masover ell mateix, més tard, a Maçanet, va posar-se a escriure el seu el 1886. Però és justament aquesta penosa qualitat que demostra que, en els encertats mots dels editors del darrer d'aquests textos, aquests homes havien adquirit "*la convicció que el castellà era l'única llengua escrita*". L'excel·lent pròleg de Figueras i Puigvert m'estalvia, de fet, d'insistir més en aquest tema.

La ironia és que els pagesos tot just començaven a incorporar-se a la diglòssia precisament quan s'iniciava tímidament, entre la burgesia professional, un moviment de restauració del català als usos escrits. Aquest, en efecte, no es pot fer remuntar més enllà de 1870 i és, certament, contrari a tota evidència de voler-lo fer arrencar, com tradicionalment s'ha fet, de la dècada dels trenta. Ja hem vist que, ben al contrari, és aleshores que s'estableix definitivament la diglòssia absoluta. I la coincidència no és pas simplement cronològica: són els mateixos homes que s'acostuma de presentar com als instigadors primers de la Renaixença literària que marquen la pauta del comportament diglòssic –i això ja hauria hagut de ser suficient per fer impossible la versió tradicional d'aquest procés. Davant les paraules pronunciades pel president, Milà i Fontanals, a l'acte més significatiu de l'esmentada Renaixença, els Jocs Florals del 1859, resulta incomprendible que ningú hagi pogut veure en el moviment cap rastre de vindicació lingüística. Després del que aleshores era ja tòpica enumeració de les 'excel·lències' de la llengua catalana –i que acabava amb una exhortació a no avergonyir-se que aquesta fos la llengua "*dels nostres avis, la de nostras mares, la de nostra infantesa*"– Milà afegia: "*Ab un entusiasme barrejat de un poch de tristesa, li donam aquí á aquesta llengua una festa, li dedicam un filial recort, li guardam al menys un refugi. Als qui nos fassan memoria de las ventatjas que porta lo olvidar-la, direm que á estas ventatjas preferim retenir un sentiment en un recó de nostres pits, y si en aquest sentiment algú hi volgués veurer perills y discordias ó una disminució del amor á la patria comuna, podriam respondrer que eran ben be catalans molts dels que ensangrentaren las ayguas de Lepant y dels que cassaren las águilas francesas; y podriam repetir un aforisme ja usat al tractar de un dels mil·lors catalans y mes ardents espanyols que may hi ha hagut: 'No pot estimar sa nació, qui no estima sa provincia'.*"

No era pas una actitud exclusiva de Milà. El secretari d'aquells primers Jocs Florals, Antoni de Bofarull, havia dit exactament el mateix, bé que d'una manera més prolixa. I durant molts anys, fins a ben entrats els vuitanta com a mínim, aquest seria el sentit de tots els discursos presidencials d'aquesta cerimònia anual. Algú ha volgut veure en aquesta llarga sèrie de declaracions d'amor la prova principal d'un canvi radical que, a la segona meitat del segle, havia de transformar el català "*de llengua del poble a llengua nacional*", sense aturar-se a reflexionar sobre la sospitosa circumstància que totes diguin exactament el mateix, en gairebé tots els mateixos termes i en exactament la mateixa ocasió, i sense prendre la precaució de contrastar-les amb el comportament habitual dels mateixos que les feien. El discurs presidencial del 1884, per exemple, constitueix per a l'autor de qui parlo una evident reafirmació de "*la llengua com a identificador comunitari d'una societat i, per tant, cal creure que irrenunciable en tots els seus actes*". Qui el va pronunciar va insistir, en efecte, en to abrandat i fórmules ben acreditades, que el català era la seva llengua materna i la de tots els catalans –aquella en la qual "*m'han bressat á mí, en que han bressat á mos pares, en que*

han bressat als meus fillets”– i que, com a tal, era la llengua del sentiment i s’identificava amb “*lo poble*”. I qui era aquest bon senyor? Manuel Duran i Bas! Manuel Duran i Bas, que fora d’aquest discurs i d’un article en resposta a una invitació, mai no va escriure ni una ratlla en català i mai no va usar altra llengua que el castellà a la seva correspondència, incloent-hi la intercanviada amb aquests “*fillets*” que algú havia bressat en català, però que signaven les seves cartes al progenitor –el 1899!– “*Manolo*”, “*Luis*” i “*Raymundo*”. “*Irrenunciable en tots els actes*”, oi?

Naturalment, no explico res de nou. Aquestes coses ja han estat dites alguna vegada, la més recent, potser, per Josep Fontana. Cal insistir, però –i això potser sí que és més nou–, que no és pas que el comportament en aquesta qüestió d’aquests instigadors de la Renaixença literària fos tímid o ambivalent. No és pas que només es plantegessin una restauració molt limitada del català com a llengua escrita. La seva posició, ben al contrari, no podia pas ser més clara: la llengua de l’escriptura era el castellà. La suposada Renaixença literària –en realitat, un mer gest simbòlic estrictament ritualitzat– no era sinó la torna sentimental de la imposició de la diglòssia sistemàtica per la burgesia, amb l’acquiescència de la resta de la societat. Però, a més a més, cal no perdre de vista el que això comporta: lluny de restaurar res, la suposada Renaixença era el ridícul gest compensatori de la liquidació deliberada d’una tradició d’ús escrit del català que, com hem pogut veure, havia arribat sense interrupció fins a les primeres dècades del segle XIX. Un dels mites més estesos entre nosaltres és que el català va arribar a aquesta època en un estat de decadència extrema, convertit en poc més que un patuès que ningú no sabia escriure amb un mínim de correcció –fins i tot els catalans cultes eren analfabets en la seva pròpia llengua, se sol dir– i en l’escassa pràctica escrita del qual regnava la més esgarrifosa anarquia. Enmig d’aquest marasme, les obres d’un Ballot i un Labèrnia serien intents peoners d’introduir una mica d’ordre i d’aixecar la llengua gairebé morta de la seva prostració. Res no és més lluny de la realitat. Un dels nostres filòlegs, que va trobar per casualitat un autèntic document escrit a la fi del XVIII –una petita genealogia relacionada amb una de les possessions de la família Duran-Bastero–, va tenir recentment la sorpresa de comprovar que era escrit “*amb un notable nivell de correcció lingüística*”. Però la sorpresa només s’explica per l’escassa afició dels historiadors de la llengua a visitar els arxius i el seu estrany entestament a ocupar-se només de textos dels anomenats literaris. Tothom qui ha treballat una mica en aquests llocs d’investigació sap que, de documents com aquest, n’hi ha a cabassos, de tota mena –relacions, comptes, i sobretot cartes comercials, de negocis, i familiars– i de més ben escrits encara, de final del XVIII i de ben entrat el XIX. Aquest, per exemple, és un fragment d’una carta escrita per Isidro Torelló el 1839: “*Amich y Sr meu: lo dia 28 de Octubre rebi la ap^{da} de V. de 2 del mateix p^r lo correu que vingue ab lo convoy. Lo dia següent torna a marxar la tropa ab direccio a eixa, pero jo no pogui contextar a V. per falta de salut, trobantme summam^t trastornat de resultas de una gran cayguda q^e pati al baixar la escala, de la q^e encara no me trobo restablert. En la mia edat de 70 anys, ja pot figurarse quant funesta ha tingut de serme*”. Què més voldrien molts catalans suposadament lletrats d’avui! Però Torelló escrivia en aquest excel·lent català perquè és com havia escrit tota la vida –per exemple al seu germà Joaquim el 1793: “*Joaquim: tinch la major complacencia a la vista del felis part de la Tecla, de q^e vos dono en-*

horabonas a tots, y junt ab vosaltres dono gracias al Sor per favor tant particular. Verdaderam^t es admirable la prestesa y ayre ab q^e se despatxa eixa Partera, y si en lo successiu sap continuar esta carrera ab tanta felicitat, podra ben riurerse de la festa, y tu pendrer a bon partit lo haver de fer lo ofici q^e comensares de exercir en aquella funcio.” En aquest mateix, altament estandarditzat, català escrivien Albert Combelles, Josep Pol i tots els corresponents cultes de l’un i l’altre. I els que no en sabien tant escrivien amb més o menys faltes d’ortografia, però sempre dins d’un sistema gramatical perfectament recognoscible. I ho feien així, no pas perquè n’haguessin après més o menys de Ballot o de Labèrnia; eren Ballot i Labèrnia que no feien sinó explicitar el codi implícit a la pràctica habitual dels seus contemporanis.

Però aquesta pràctica, doncs, en què es basava? Doncs es basava en l’aprenentatge escolar –perquè la cèdula del 1768 havia imposat l’ensenyament del castellà, però, contra el que se sol dir gratuïtament, no havia pas prohibit el del català– i en el recurs als promptuaris de correspondència –que n’hi havia–, però sobretot, pel que fa especialment a les persones més cultes –i com en tota cultura d’Antic Règim–, de la simple tradició, reforçada pel coneixement de ‘la gramàtica’, és a dir, de la gramàtica llatina. Permetin-me que citi un últim text, una altra carta: “*Molt amo y señor meu: en Resposta de la que V^{me} me ha fet lo plaher de me scriurer dels 20 del Corrent mes de desembre, dire a V^{me} que quedo agraahidissim del honor que V^{me} y mi S^{ra} Maria Salvat me haurian volgut procurar volentme emplear com advocat en servey del Exⁿ S^r marques de Castelldosrius, y que sento molt lo no poder correr com advocat en eixa dependentia perquant encaraque no sia lo advocat ordinari de Monsieur de Boisamberg, ab tot so estat consultat per ell en molts de sos negocis.*” Signava la carta, a Perpinyà, “*Lo doctor Joan Bou y Lassus*” –el 29 de desembre de 1698. Ben lluny de ser analfabets en la pròpia llengua, doncs, els catalans dels anys trenta del vuit-cents eren perfectament capços d’escriure en un català tan normativitzat, segons els criteris coetanis, com qualsevol altra llengua europea, i que seguia una ininterrompuda tradició que es remuntava, sense canvis notables, fins al segle XVII. Va ser només aleshores que, ells mateixos, van voler posar fi a aquesta continuïtat. Núria Sales va advertir, ja fa temps, als historiadors de la llengua que “*renaixença literària no vol dir necessàriament renaixença lingüística*”. Necessàriament?